

نقش پیشگیری کنشی در ممانعت از آسیب اجتماعی و جرم

حمزه صفری زاده

کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی از دانشگاه پیام نور تهران جنوب

چکیده

پیشگیری کنشی یکی از بهترین و تأثیرگذارترین مؤلفه‌های جلوگیری از بزهکاری و آسیب اجتماعی است. برای ایجاد یک جامعه امن نیاز به شناسایی ریشه‌ها و عوامل ایجاد ناهنجاری و ناهمگونی با ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی و جلوگیری از رشد این ناسازگاری‌ها را داریم. با مذاقه در تاریخ مبارزه‌ی انسان با انحرافات و کژروی‌ها و بزهکاری در جامعه به این نتیجه می‌رسیم که پیشگیری و به‌ویژه پیشگیری غیرکیفری یکی از مناسب‌ترین شگردها برای مبارزه با بزهکاری است. در این روش با پیش-بینی، شناسایی و ارزیابی خطر وقوع جرم و اتخاذ تدابیری چون تدابیر اجتماعی، فردمدار و موقعیت‌مدار سعی می‌شود که انحرافات و کژروی‌ها تقلیل یافته و زمینه‌های ارتکاب جرم خنثی گردد (عباچی، مریم، ۱۳۷۸). برای دستیابی به این هدف نیاز به سیاست‌گذاری و تدوین راهبردهایی ویژه در سطح کلان می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: پیشگیری کنشی، بزهکاری، آسیب‌های اجتماعی

۱- مقدمه:

پیشگیری یکی از اهداف کاربردی جرم‌شناسی می‌باشد. پیشگیری از دیدگاه عده‌ای از دانشمندان بخشی از جرم‌شناسی است و از دیدگاه عده‌ای مقوله‌ای از سیاست جنایی و دادگری جنایی می‌باشد.

پیشگیری در یک تقسیم‌بندی کلی به دو قسمت تقسیم می‌شود:

۱- پیشگیری کنشی (غیرکیفری)

۲- پیشگیری واکنشی (کیفری) (رایجیان اصل، مهرداد، ۱۳۹۸)

اصطلاح پیشگیری از جرم در معنای وسیع خود شامل اقدامات کیفری و غیرکیفری برای خنثی کردن عوامل ارتکاب جرم و کاهش بزهکاری می‌شود. ولی در مفهوم مضیق فقط تدابیر غیر کیفری را شامل می‌شود. پیشگیری واکنشی، از نظر تاریخ تحولات علوم جنایی، قدیمی‌ترین شکل پیشگیری بوده است؛ مفهوم این نوع پیشگیری یعنی مبارزه با جرم با استفاده از پاسخی که به آن تحت عنوان مجازات داده می‌شود؛ یعنی ایجاد ترس و وحشت نسبت به جرم و همچنین ایجاد رعب و وحشت در دل دیگران با تنبیه و مجازات مجرم.

اما موضوع اصلی این پژوهش در مورد پیشگیری کنشی است. پیشگیری کنشی، به استفاده از روش‌ها و تدبیرهایی گفته می‌شود که با شناختن زمینه‌های مستعد و محتمل در رخداد جرم و آسیب اجتماعی، سعی در دخالت و نقش‌آفرینی به موقع در جلوگیری از آسیب و یا ارتکاب جرم می‌نماید.

۲- روش تحقیق:

هدف از تحقیق حاضر، مطالعه پیشگیری کنشی و نقش آن در ممانعت از آسیب اجتماعی و جرم می‌باشد. در این تحقیق از شیوه‌ی تحلیلی و توصیفی و همچنین از روش گردآوری اطلاعات استفاده شده است.

۳- پیشینه‌ی تحقیق:

مقاله‌ای تحت عنوان (مبانی و مقدمات تدوین برنامه‌ی ملی پیشگیری از جرم در ایران) توسط مریم عباچی کارشناس ارشد حقوق کیفری و جرم‌شناسی تدوین گردیده که هدف آن بیشتر بررسی مبانی برنامه‌ی ملی پیشگیری از جرم در ایران است. در این مقاله در مورد پیشگیری به طور کلی مطالبی ارائه گردیده، انواع پیشگیری‌ها و گونه‌های مختلف آن بررسی شده و مورد بحث قرار گرفته است. گونه‌های مختلف پیشگیری مورد ارزیابی قرار گرفته و محاسن و معایب آن مورد کنکاش قرار گرفته است.

مقاله‌ای تحت عنوان (سیاست جنایی ایران در پیشگیری غیرکیفری از بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان) توسط علی ادبی چرمی دانشجوی مقطع دکتری حقوق کیفری دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد تدوین شده است. در این مقاله پژوهشگر ضمن پرداختن به جنبه‌های مختلف پیشگیری از بزه‌دیدگی کودکان، تعریف کودک بزه‌دیده و علل بزه‌دیدگی کودکان را بیان نموده و سیاست جنایی ایران در سه حوزه تقنینی، قضایی و اجرایی در خصوص پیشگیری از بزه‌دیدگی کودکان را با تأکید بر طرق پیشگیری وضعی مورد بررسی قرار می‌دهد.

مقاله‌ای تحت عنوان (پیشگیری از بزهکاری اطفال و نوجوانان از منظر حقوق کیفری ایران با تأکید بر نقش خانواده) توسط سهیلا تنگچی گروه حقوق. واحد خوراسگان، دانشگاه آزاد اسلامی اصفهان تهیه شده است. در این پژوهش نویسنده به خانواده

و مدرسه به عنوان محورهای اصلی پیشگیری از جرم کودکان و نوجوانان توجه دارد چرا که فرایند جامعه‌پذیری فرد از محیط خانه و خانواده آغاز می‌شود و در محیط مدرسه تکامل می‌یابد.

۴- ضرورت تحقیق:

بزهکاری و آسیب اجتماعی یکی از بحران‌های اجتماعی در طول تاریخ بوده است. در عصر حاضر نیز جرم و آسیب اجتماعی از معضلات لاینحل می‌باشد. برای کنترل آسیب و جرم بایستی برنامه‌های مدون و علمی در سطح کلان پیش بینی گردیده و اجرا گردد. علت ضرورت این پژوهش این است که با مذاقه و ژرفاندیشی در روش و شگردهای پیشگیری کنشی سعی شود تا بهترین و مناسب‌ترین روش پیشگیری برای جلوگیری از ورود اشخاص مستعد بزهکاری، در دنیای بزهکاری انتخاب شود. بنابراین با توجه به اینکه روش‌هایی چون مجازات، تشدید مجازات و همچنین اصلاح بزهکار، در طول ظهور جرم‌شناسی حتی در طول تاریخ بشر، باعث کنترل جرم و بزهکاری نگردیده، لذا به نظر می‌رسد که پیشگیری از جرم و ترجیحاً پیشگیری کنشی و تدابیر آن مانند: حذف عوامل جرم‌زا، تقویت آماج جرم و بالا بودن هزینه ریسک ارتکاب جرم برای بزهکار مناسب‌ترین روش برای جلوگیری از ارتکاب جرم بوده و برنامه‌ریزی کلان برای پیشگیری اجتماعی نیز ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

۵- مفهوم‌شناسی و گونه‌شناسی پیشگیری و تعریف جرم و آسیب اجتماعی

۵-۱: مفهوم پیشگیری:

واژه پیشگیری در مفهوم متداول آن به معنای جلوگیری کردن و یا پیش‌دستی کردن و آگاه کردن از چیزی به کار می‌رود. (عباچی، مریم، ۱۳۸۷).

از نظر جرم‌شناسی و در تعریف موسع منظور از پیشگیری هر اقدامی چه کیفری و چه غیرکیفری که علیه جرم و برای کاهش ارتکاب و یا تکرار جرم به کار می‌رود، پیشگیری است.

اما در بینش مُصَيِّق جرم‌شناسی، که در این مقاله هدف پژوهش ما است منظور از پیشگیری، به مجموعه‌ی وسایل، ابزار، تدابیر و فنونی اطلاق می‌شود که جامعه برای مهار بهتر بزهکار و یا فرد مستعد در کژروی از طریق حذف یا محدود کردن عوامل جرم‌زا و یا از طریق اعمال مدیریت مناسب، نسبت به عوامل محیط فیزیکی و محیط اجتماعی موجد فرصت‌های جرم، مورد استفاده قرار می‌دهد.

این نوع از پیشگیری صرفاً ناظر به تدابیر و اقدامات غیر قهرآمیز است و بیشتر جنبه جمعی دارد.

۵-۲: گونه‌های پیشگیری از جرم:

پیشگیری از جرم بر اساس معیارهای مختلف به انواع متفاوتی تقسیم می‌شود.

مطابق معیار قلمرو مداخله به دو دسته‌ی عمومی و اختصاصی، مطابق معیار زمان مداخله به دو گونه کنشی و واکنشی، و بر اساس معیار سطح مداخله به سه دسته‌ی نخستین، دومین و سومین تقسیم می‌شود.

۳-۵: تعریف جرم و آسیب اجتماعی

جرم رفتاری است اعم از فعل یا ترک فعل که موجب نقض یکی از هنجارهای اساسی جامعه که در قانون برای آن مجازات تعیین شده، می‌شود.

اما آسیب اجتماعی به هر نوع ناهنجاری و کژرفتاری که موجب مختل شدن نظم اجتماعی شود و بستر مناسبی برای جرم و انحراف در جامعه ایجاد کند، آسیب اجتماعی گویند؛ بنابراین آسیب اجتماعی نوعی نابسامانی و اختلال و عدم تعادل در کارکردهای اجتماعی است که زمینه‌ی کژروی، انحراف و حتی جرم را به وجود می‌آورد.

۶- پیشگیری غیرکیفری (کنشی) و انواع آن

همانطور که در مباحث قبل معروض گردید، منظور از پیشگیری غیرکیفری تمامی روش‌ها و تدابیری است که قبل از ارتکاب جرم و حتی قبل از بروز زمینه‌های ارتکاب جرم به کار می‌رود تا از گرفتار شدن مجرم در محاصره ی جرم جلوگیری کند. پس در پیشگیری کنشی به جای این که منتظر ارتکاب جرم بمانیم تا بعد از آن پاسخ دهیم، به دنبال راهی هستیم تا از قبل از وقوع آن، موانعی برای آن ایجاد کنیم.

پیشگیری کنشی را به طور کلی می‌توان به سه شاخه تقسیم کرد: پیشگیری فردمدار، پیشگیری جامعه‌مدار، پیشگیری موقعیت مدار (رایجیان اصل، مهرداد، ۱۳۹۸).

۱-۶: پیشگیری کنشی فردمدار:

این نوع پیشگیری که پیشگیری زودرس و یا رشدمدار نیز نامیده می‌شود، به دنبال وضعیت اطفال است، به خصوص اطفالی که در معرض خطر بزهکاری قرار دارند. این نوع پیشگیری، بزهکاری را یک فرایند می‌داند که زمینه‌های آن در دوران رشد فرد یعنی از لحظه‌ی تشکیل نطفه تا بزرگسالی بروز پیدا می‌کند.

پس پیشگیری فردمدار با تمرکز بر ابزارهای تعلیم و تربیت یا آموزش و پرورش در دو نهاد خانواده و مدرسه، اجرای برنامه‌های حمایتی از کودکان و نوجوانان برای خنثی کردن و یا تقلیل اثر عوامل خطرآفرین محیطی و یا فردی نسبت به این گروه سنی از افراد را دنبال می‌کند.

از جمله مصادیق پیشگیری فردمدار (رشدمدار) در ایران نظام مراقبت اجتماعی دانش‌آموزان موسوم به (طرح نماد) است که برای پیشگیری از کژروی و ناهنجاری‌های میان کودکان و نوجوانان و اجرای برنامه‌های غربالگری، آموزش و توانمندسازی نوجوانان اجرا می‌شود (انتظاری، کمیل، ۱۳۹۶).

۲-۶: پیشگیری جامعه‌مدار:

پیشگیری جامعه‌مدار همان پیشگیری اجتماعی است که به دو سطح کلان و خرد تقسیم می‌شود.

پیشگیری اجتماعی در سطح کلان مبتنی است بر الگوی فرهنگ و توسعه، این نوع پیشگیری شامل سه قسمت پیشگیری

نخستین، دومین و سومین می‌شود. (جندلی، ۱۳۹۳)

پیشگیری نخستین همه‌ی افراد جامعه را مدنظر قرار می‌دهد. در این نوع پیشگیری تدبیرها و برنامه‌هایی برای ایمن‌سازی تمامی افراد جامعه در مقابل عوامل و زمینه‌های مُسبب کژروی و بزهکاری اعمال می‌شود. همچنین در این نوع پیشگیری تدابیری برای شناسایی و مبارزه با عامل‌های محیطی و اجتماعی موجب بروز بزهکاری مهیا می‌شود.

پیشگیری دومین روش‌ها و تدابیری است که برای حمایت از افراد یا گروه‌های در معرض خطر، یعنی افرادی که گرایش به رفتار منحرفانه و یا مجرمانه را از خود بروز داده‌اند، به کار می‌رود.

پیشگیری سومین تدابیری است که برای حمایت از افراد یا گروه‌هایی که از گرایش به کژروی و رفتار مجرمانه گذر کرده و رفتار مجرمانه را مرتکب شده‌اند، کاربرد دارد. این نوع پیشگیری به نوعی با پیشگیری واکنشی نیز مرتبط است.

پیشگیری اجتماعی در سطح فرد یا اجتماع مدار عبارتست از به کارگیری تدابیرهایی در سطح محله‌ها و منطقه‌ها یا ناحیه‌ها، به همین دلیل می‌توان آن را پیشگیری محله‌ای / منطقه‌ای نامید.

برای مثال برنامه‌های آموزشی، تبلیغی، تفریحی، اشتغال‌زایی و مراقبت محله‌ای که در مقیاس ناحیه‌ای یا محله‌ای به اجرا درمی‌آیند، نمونه‌هایی از این نوع پیشگیری‌اند.

۳-۶: پیشگیری موقعیت مدار:

پیشگیری موقعیت مدار به دو شاخه‌ی پیشگیری **محیطی و وضعی** تقسیم می‌شود.

پیشگیری محیطی عبارتست از استفاده از روش‌ها، فنون و تدابیری برای طراحی و مهندسی در معماری فضاهای محل سکونت و زندگی. این شگردها و شیوه‌ها برای طراحی موقعیت و مکان زندگی انسان جهت عاری نمودن آن مکان از احتمال و امکان فرصت جرم می‌باشد. به این نظریه، نظریه‌ی طراحی عاری از جرم نیز می‌گویند. به فرض مثال در یک مجتمع مسکونی زمین بازی اطفال و نوجوانان باید در موقعیتی قرار داده شود و به گونه‌ای طراحی شود که خانواده‌ها اشراف کامل بر آن محیط بازی داشته باشند تا از سوءاستفاده اطفال و نوجوانان جلوگیری شود. (رایجیان اصل، مهرداد، ۱۳۹۸).

البته اگر پیش‌گیری وضعی را که در مبحث پایین توضیح داده می‌شود، محدود در ابزارها و تدبیرهای فنی ندانیم، حتی می‌توان گفت که نظریه‌ی طراحی عاری از جرم، با پیش‌گیری وضعی نیز پیوند می‌خورد. (کُلکووهون، ۱۳۹۰)

پیشگیری وضعی عبارتست از روش‌ها، فنون و شگردهایی که با استفاده از ابزارهای فنی درصدد تغییر معادله و محاسبه‌ی مجرم برای ارتکاب جرم است، به عبارتی درصدد تغییر وضعیت ماقبل جرم و تبدیل معادله‌ی جرم به ضرر مجرم است. در این نوع از پیشگیری بر پایه‌ی فناوری‌های جدید مانند نصب دوربین در یک فروشگاه بزرگ، سعی در بالا بردن هزینه‌ی ارتکاب جرم و منصرف کردن اشخاص از انجام جرم را داریم.

البته روش‌هایی چون کشیدن حصار، سیم خاردار در اطراف یک مکان یا گم‌کردن نگهبان برای یک مجتمع مسکونی شیوه‌های سنتی پیشگیری وضعی بوده‌اند. (رایجیان، ۱۳۹۸)

در پیشگیری وضعی از روش‌ها و تدابیری چون: سخت کردن آماج جرم، ایجاد مانع برای جلوگیری از دسترسی به آماج جرم، کنترل وسایل تسهیل‌کننده‌ی جرم، تقویت نظارت، توسعه‌ی محافظت، از بین بردن سود، پنهان نمودن آماج جرم، کاهش فشار روانی بر بزه‌دیدگان، راهنمایی و اطلاع‌رسانی به افراد مستعد در بزه‌دیدگی استفاده می‌شود.

۷- تأثیر پیشگیری کنشی در جلوگیری از ارتکاب جرم و آسیب‌های اجتماعی:

با توجه به توضیحات فوق‌الاشعار و دقت نظر در روش‌های پیشگیری کنشی پر واضح است که این نوع از پیشگیری بهترین و مناسب‌ترین روش برای جلوگیری از ارتکاب جرم می‌باشد. از طرفی استفاده از این روش موجب بهبود و تقویت نظم و سازگاری‌های اجتماعی می‌شود.

در پیشگیری کنشی رشدمدار با دخالت به موقع در زندگی کودکان و نوجوانان، از خطراتی که آن‌ها را تهدید می‌کند و احتمال بروز آسیب‌ها، کژروی‌ها و انحرافات را فراهم می‌کند، جلوگیری می‌شود. این نوع از پیشگیری با دیدگاه فرایندمحور نسبت به بزهکاری سعی می‌کند که با تاثیرگذاری در شخصیت کودکان و نوجوانان آن‌ها را با ارزش‌ها و هنجارهای جامعه هم‌نوا سازد.

بنابراین در پیشگیری رشدمدار هدف این است که با استفاده از تقویت نهادهای جامعه‌پذیرکننده چون نهاد خانواده، مدرسه، گروه همسالان و رسانه‌ها و همچنین تقویت سازوکارهای خودکنترلی و مشاوره دادن به کودکان و نوجوانان و خانواده‌هایشان، کشف نواقص و کاستی‌های روانی آن‌ها و از بین بردن زمینه‌ها و موقعیت‌هایی جرم‌زا احتمال آسیب و جرم تقلیل یافته و به صفر رسانده شود.

در پیشگیری جامعه‌مدار یا اجتماعی سعی می‌شود که با توسعه‌ی دانش، ترویج فرهنگ، ارتقای آگاهی عمومی، تقویت نهادهای اجتماعی، آموزش مهارت‌های اساسی زندگی، توسعه اجتماعی، بهبود وضعیت معیشتی و رفاهی، از بین بردن فقر، ایجاد عدالت اجتماعی، کاهش یا از بین بردن عوامل جرم‌زا و آسیب‌زای اجتماعی در جامعه و تقویت بنیان خانواده و تأکید بر آن از بروز زمینه‌های انحراف و بزهکاری جلوگیری شود. به نظر می‌آید که این نوع از پیشگیری بهترین روش برای جلوگیری از بروز آسیب‌های اجتماعی باشد، چرا که با فقرزدایی و توسعه‌ی دانش و ارتقای آگاهی مردم می‌توان از بسیاری از آسیب‌های اجتماعی بحران‌زا ممانعت به عمل آورد، و زمینه‌ی کژروی اشخاص را خنثی کرد.

اما در پیشگیری موقعیت‌مدار می‌توان با دخالت در موقعیت‌ها و شرایطی که احتمال ارتکاب جرم را فراهم می‌کنند و یا مستعد برای انحراف و کژروی هستند، از بروز آن جلوگیری کرد. همچنین سعی می‌شود که با تقویت آماج، حذف فرصت‌ها، بالا بردن هزینه‌ی ارتکاب جرم، آگاهی‌رسانی به اشخاصی که سبب جرم قرار می‌گیرند، ایجاد خطر و دردسر برای شخص بزهکار و بالا بردن ریسک ارتکاب جرم، شخص تصمیم‌گیرنده از ارتکاب جرم منصرف گردد.

نتیجه‌گیری:

پیشگیری غیرکیفری یکی از مؤثرترین روش‌ها برای جلوگیری از ورود اشخاص به دنیای بزهکاری است. راهبردها و شگردهای پیشگیری کنشی نه تنها از وقوع انحراف، آسیب و جرم جلوگیری می‌کنند بلکه موجب امنیت جامعه نیز می‌گردند. از طرفی پیشگیری کنشی، بزه‌دیده مدار نیز هست و با آگاهی بخشی به اشخاص در معرض خطر بزه‌دیدگی، از گرفتار شدن آن‌ها در ورطه‌ی بزه‌دیدگی جلوگیری می‌کند.

در نتیجه هدف اصلی پیشگیری کنشی، تقلیل و یا از میان بردن پدیده بزهکاری و آسیب‌های اجتماعی در جامعه از طریق پیش‌بینی، شناسایی و ارزیابی وقوع خطر با راهبردها و روش‌هایی چون دخالت در فرایند رشد کودکان و نوجوانان، تاثیرگذاری در عوامل جرم‌زای محیطی با تدابیر و برنامه‌های مدون اجتماعی و رفاهی و همچنین از بین بردن موقعیت‌ها و فرصت‌هایی که زمینه بروز آسیب، انحراف و جرم را مهیا می‌سازند.

منابع:

۱. ادبی چرمی، علی و سهرابی، هدا (۱۳۹۷)، سیاست جنایی ایران در پیشگیری غیر کیفری از بزه دیدگی کودکان و نوجوانان، اولین همایش ملی جهانی سازی حقوق کودکان و نوجوانان از دیدگاه حقوقی و روانشناسی، مشهد
۲. انتظاری، کمیل (۱۳۹۶)، ایست به آسیب های اجتماعی دانش آموزی، روزنامه ی جام جم
۳. تفنگچی، سهیلا (۱۳۹۷)، پیشگیری از بزهکاری اطفال و نوجوانان از منظر حقوق کیفری ایران با تاکید بر نقش خانواده، دومین کنفرانس ملی پژوهش های نوین در مدیریت و حقوق، کازرون، کدمقاله ۴۹۳
۴. جندلی، منون (۱۳۹۳)، درآمدی بر پیشگیری از جرم (تعاریف، تاریخچه، رویکردها و دورنما)، ترجمه و تحقیق: شهرام ابراهیمی، چاپ اول، تهران، نشر میزان
۵. رایجیان اصلی، مهرداد (۱۳۹۷)، درآمدی بر جرم شناسی، چاپ اول، پژوهشکده ی تحقیق و توسعه ی علوم انسانی، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)
۶. عباچی، مریم (۱۳۸۷)، مبانی و مقدمات تدوین برنامه ی ملی پیشگیری از جرم در ایران، مجله ی مطالعات پیشگیری از جرم، شماره
۷. گلکوهون، ایان (۱۳۹۰)، طراحی عاری از جرم، ترجمه ی مهرداد رایجیان اصل و حمیدرضا عامری سیاهویی، چاپ دوم، بنیاد حقوقی میزان